

บทที่ 2

เอกสารและผลงานศิลปะที่เกี่ยวข้อง

2.1 ข้อมูลทางประเพณีและพิธีกรรมพืชน้ำล้านนา

2.1.1 จากหนังสือ “สยามอารยะ” : ปีที่ 3 ฉบับที่ 41 (กรกฎาคม 2539 : 70-71) ได้กล่าวถึงประเพณีพืชน้ำของชาวล้านนาค้างนี้

การบวงสรวงเช่นไหว้วินญาณบรรพบุรุษและวิญญาณเจ้านาย นั้นถือเป็นรากเหง้าพื้นฐานที่สำคัญทางวัฒนธรรมในสังคมล้านนา ซึ่งชาวล้านนาเชื่อว่าเป็นผู้ให้ความคุ้มครองปกป้องและรักษาเป็นผู้ที่เคยสร้างบ้านแปงเมืองและมีบุญคุณต่อสังคมตั้งแต่โบราณมาแล้ว ที่ชาวล้านนาได้แสดงออกถึงความเชื่อดังกล่าวด้วยการบวงสรวงเช่นไหว้และพืชน้ำสำหรับวิญญาณบรรพบุรุษ ที่ชาวล้านนาเรียกว่า “พืชน้ำ” ซึ่งถือเป็นสัญลักษณ์ของการสื่อสารระหว่างลูกหลานกับบรรพบุรุษ ให้รับรู้ถึงการอยู่ดีกินดี ความเจริญงอกงาม อีกทั้งเป็นการสานต่อและรักษามรดกทางวัฒนธรรมที่บรรพบุรุษได้สร้างไว้ นอกจากนี้การเช่นสรวงวิญญาณบรรพบุรุษยังหมายถึง จะทำให้เขาประสบความสำเร็จต่อไปตามที่เคยได้รับมาจากการคุ้มครองของวิญญาณบรรพบุรุษด้วย

โดยทั่วไปจะจัดให้มีขึ้นทุกปีหรือทุก 2-3 ปีช่วงฤดูแล้งก่อนเข้าพรรษาในกลุ่มของลูกหลานที่นับถือผีเดียวกัน หากมีการเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นมาในวงศ์ตระกูล อาจจะมีการพืชน้ำแก้บนหลังจากการรักษาหรือมีอาการดีขึ้น การสื่อสารระหว่างลูกหลานและวิญญาณบรรพบุรุษจะทำโดยผ่าน คนทรง ซึ่งส่วนมากจะเป็นผู้หญิง ในพิธีพืชน้ำนี้จะต้องมีวงมโหรีเป่าพาทย์บรรเลงดนตรีไปด้วยทุกครั้งเมื่อผู้หญิงที่เป็นคนทรงพืชน้ำไปได้ช่วงหนึ่งวิญญาณก็จะเริ่มเข้าทรง เมื่อวิญญาณเข้าทรงในร่างกายแล้วคนภายนอกจะรู้ว่าวิญญาณที่เข้าทรงนั้นจะเป็นวิญญาณประเภทใดโดยที่คนทรงจะเลือกเสื้อผ้ามาแต่งกายตามที่วิญญาณนั้นชอบ และคนที่ถูกเข้าทรงจะถ่ายทอดข่าวสารจากวิญญาณบรรพบุรุษถึงคนที่มาเข้าร่วมพิธี มีการปิดปากลูกหลานให้พ้นจากโรคภัยต่างๆ ทำนายทายทัก สอบถามสารทุกข์สุกดิบและการชี้แนะแนวทางการแก้ปัญหาต่างๆ ไปด้วย

จากข้อมูลทางด้านประเพณีและพิธีกรรม มีความเกี่ยวข้องกับผลงานข้าพเจ้าทางด้านการนำรูปแบบและลักษณะของคนทรงท่วงท่าต่างๆที่เป็นเรื่องราวในทางพิธีกรรม ประกอบกับการนำสัญลักษณ์ในแบบแผนพิธีกรรมนำไปสร้างสรรค์ผลงาน

2.1.2 จากหนังสือ “สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคเหนือ เล่ม 9” (2542 : 4862-4875) ได้กล่าวถึงเรื่องราวเกี่ยวข้องกับประเพณีในล้านนาและพิธีกรรมเฉพาะสายผีมีสาระสำคัญดังนี้

ฟ้อนผี หรือการบูชาผีในล้านนาจำแนกได้เป็น 4 อย่าง คือ

- 1.) ฟ้อนผีเจ้านาย ผีบ้านผีเมือง
- 2.) ฟ้อนผีมด
- 3.) ฟ้อนผีเม้ง
- 4.) ฟ้อนผีมดซอนเม้ง

การฟ้อนผีเจ้านาย ผีบ้านผีเมือง

เป็นพิธีกรรมในการเลี้ยงผีหรือสังเวผี แต่เพิ่มการฟ้อนเพื่อความคึกคัก สนุกสนานแก่พิธีกรรม ซึ่งมักจัดขึ้นในระหว่างเดือนมกราคมถึงพฤษภาคม การฟ้อนผีเจ้านาย ผีบ้านผีเมืองเป็นการเลี้ยงผีเพื่อสังเวผีเทพหรือผิอารักษ์ซึ่งทำหน้าที่รักษาบ้านเมือง มีประวัติความเป็นมาที่เก่าแก่ เช่น เจ้าพ่อประตู่ผาของลำปาง และเจ้าหลวงคำแดงของเชียงใหม่ ในการสังเวผีดังกล่าวนี้จะกระทำที่หอผี โดยม้าจี่หรือคนทรงจะนำเครื่องเช่นต่างๆ ไปสังเวแล้วจะเอาพานเครื่องการวะไปเชิญเจ้าพ่อที่หอผีให้ประทับทรงจากนั้นคนทรงก็จะแต่งตัวตามแบบที่เจ้าพ่อชอบ ออกไปฟ้อนที่หน้าหอผี เครื่องแต่งตัวที่จัดเตรียมไว้มีผ้าโสร่งสีต่างๆ ทั้งลายดาหมากรุกและผ้าพื้น เสื้อผ้าออกแขนยาว ผ้าคาดเอว ผ้าโพกศีรษะและผ้าคล้องคอสีต่างๆ

ในขณะเดียวกัน คนทรงของเทพเจ้าต่างๆ ที่ได้รับเชิญมาร่วมพิธีก็จะแต่งตัวแล้วออกไปร่วมฟ้อน โดยมีวงดนตรีกลองเต่งถึง ประโคมเสียงสนั่น

การฟ้อนผีเจ้านายหรือผีบ้านผีเมืองนี้คล้ายกับการฟ้อนผีมดผีเม้งทั้งการแต่งกายและดนตรี แต่จะไม่มีโหนดผ้าเหมือนผีเม้ง และจะไม่มีการเล่นเหมือนผีมด สำหรับเครื่องสังเวกับพิธีกรรมต่างๆ ก็คลาดเคลื่อนกันไปไม่มากนัก

การฟ้อนผีมด

ผีมด เป็นผีประจำตระกูลหรือผีบรรพบุรุษซึ่งสันนิษฐานว่าเป็นผีที่ทำหน้าที่มด คือดูแลลูกหลานในตระกูล อย่างคำว่ามดลูก ก็คือส่วนที่ดูแลทารกในครรภ์ เป็นต้น จากการสังเกตพฤติกรรมการเล่นที่ปรากฏในกระบวนการฟ้อนผีมด เช่นการปิดต้อปิดเตน ยิงนก ยิงกระรอก กระแตกคล้องช้างคล้องม้า ชนไก่ ทำไร่ทำสวน ทอดแห ฟ้อนดาบ และถ่อเรือถ่อแพ เห็นว่าเป็นพฤติกรรมของชายหรือพ่อบ้านที่พึงกระทำในการดำรงชีวิต จึงเห็นว่าผีมดน่าจะเป็นผีฝ่ายพ่อหรือ

การสืบจากฝ่ายบิดา ซึ่งต่างไปจากผีเม็งที่แสดงพฤติกรรมแง่การคลอดบุตรและการปรุงอาหารเป็นกิจกรรมเด่น ซึ่งสื่อแสดงว่าผีเม็งเป็นผีของฝ่ายหญิง

การฟ้อนผีเม็งนี้เป็นส่วนหนึ่งในพิธีกรรมการเลี้ยงผีหรือสังเวฬุผี ซึ่งการเลี้ยงผีจะมีทั้งการเลี้ยงคัก คือการทำพิธีสังเวฬุอย่างเรียบง่าย ภายในตระกูล ส่วนที่ทำพิธีฟ้อนผีนั้นโดยมากจะกำหนดจัดเลี้ยงสามปีต่อหนึ่งครั้งหรือในกรณีแค้นให้ลูกหลาน

การฟ้อนผีเม็ง

มีการสันนิษฐานสืบกันมาว่า ผีเม็ง คือผีที่สืบเนื่องมาจากชนเผ่า “เม็ง” ซึ่งเชื่อกันว่าหมายถึงชนเผ่ามอญโบราณ เวลาที่จะมีการเข้าทรงนั้นต้องมีการโหมผ้า ซึ่งในการคลอดแบบโบราณล้านนาที่ผู้คลอดจะนั่งพิงม้วนฟูกและโหนตัวกับผ้าที่โยงจากข้อ เพื่อช่วยให้คลอดได้ง่ายขึ้น ตลอดจนที่ที่ฟ้อนผีใน “ปราสาท” ที่มีจั่วในลักษณะของบ้าน และมีการติดไฟปรุงอาหารตลอดเวลา นั้น ทำให้เข้าใจได้ว่าผีเม็งเป็นผีที่มีการสืบทอดมาเป็นต้นเค้าที่เป็นมารดา และจากการที่ต้องมีปลาร้าเป็นส่วนหนึ่งของอุปกรณ์สำคัญในพิธีการฟ้อนผีดังกล่าว นั้น พบว่าคำว่าเม็งในภาษาไทยอาจแปลว่า หมักหรือดอง จึงทำให้ได้เข้าใจได้อีกด้วยว่าผีเม็งเป็นผีฝ่ายแม่ที่มีปลาร้าเป็นส่วนประกอบสำคัญในการปรุงอาหาร

จากการละเล่นในช่วงฟ้อนผีเม็ง พบว่ามีการละเล่นที่แสดงว่ามีกิจกรรมของเพศชายอยู่ด้วย เช่น ผีขุนศึกทำพิธีเลียบเมือง การชนไก่ การถ่อเรือถ่อแพ เป็นต้น การเช่นไหว้สังเวฬุผีเม็ง อาจทำด้วยหมูหรือปลาอย่างแล้วแต่สายตระกูล และการฟ้อนผีนั้นจะมีขึ้นสามปีต่อครั้ง โดยฟ้อนระหว่างช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงพฤษภาคม การฟ้อนผีเม็งจะเริ่มด้วยการ ไคว่ผี หรือการที่เค้าผีนำดอกไม้รูปเทียนไปเชิญผีอื่นๆที่เคยมีความสัมพันธ์และเคารพนับถือให้ไปร่วมพิธี

การฟ้อนผีผดซอนเม็ง

ผีผดซอนเม็ง หมายถึงผีปู่ย่าหรือผีบรรพบุรุษที่เกิดจากสายสกุลผีผดและผีเม็งแต่งงานกัน ทำให้ลูกหลานที่เกิดมามีสายสกุลผีผดและผีเม็งซอนหรือแทรกผสมกันอยู่เมื่อจะทำพิธีฟ้อนผีหรือสังเวฬุผีบรรพบุรุษก็ต้องมีพิธีกรรมของทั้งผีผดและผีเม็งซอนผสมกันอยู่ ซึ่งมีแนวปฏิบัติดังนี้

เมื่อถึงกำหนดที่ต้องฟ้อนผีคือครบสามปีแล้ว ก็จะฟ้อนผีกันในช่วงเดือนกุมภาพันธ์ถึงพฤษภาคม ซึ่งจะมีการตกลงกำหนดการต่างๆ ในเครือญาติและกำหนดให้เค้าผีหรือหญิงผู้มีอาวุโส ซึ่งครอบครองบ้านที่มีหอผีอยู่เป็นผู้ดำเนินการ แต่คนในสายสกุลผู้อื่นอาจรับภาระ

แทนก็ได้ เหมือนอย่างกรณีการฟ้อนผีมดหรือผีเม็งนั้น เมื่อตกลงการต่างๆ แล้วเจ้าภาพก็จะเริ่มไคว่ผีหรือข้าว กล่าวคือการนำพานข้าวตอกดอกไม้วางไปเชิญผีที่รู้จักคุ้นเคยให้ไปร่วมงานในวันที่กำหนด

ประโยชน์ของประเพณีฟ้อนผีล้านนา

- 1.) เป็นการสร้างความสามัคคีพบปะคุ้นเคยกันในหมู่บ้าน
- 2.) เป็นการแสดงความกตัญญูรู้คุณอย่างหนึ่งที่รำลึกถึงบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว
- 3.) เป็นที่พึ่งทางใจในกรณีที่ป่วยไข้แล้วมีการขนบานศาลกล่าวเอาไว้ เมื่อหายแล้วก็จัดพิธีฟ้อนเป็นการแก้บน
- 4.) เป็นการพักผ่อนหย่อนใจอย่างหนึ่ง เพราะคนสมัยก่อนมีงานประจำทำก็คือการทำไร่ ทำนาช่วงเดือน 9 (มิถุนายน) เป็นช่วงที่ว่างเว้นจากงานช่วงนี้จึงพากันจัด พิธีดังกล่าวนี้ขึ้น

เรื่องราวรายละเอียดในพิธีกรรมฟ้อนผีล้านนาถือเป็นแบบแผนที่ยึดถือกันมาเป็นเวลานาน เครื่องประกอบพิธี การแต่งกาย ลักษณะเฉพาะท่วงท่าการฟ้อนรำ การแสดงออกของม้าขี้ที่มีรายละเอียดแตกต่างกันของแต่ละประเภทของผี อันมีผลและเป็นประโยชน์อย่างมากในการนำไปสร้างสรรค์ผลงาน และเกี่ยวข้องกับผลงานของข้าพเจ้าในเรื่องของรายละเอียดของผลงาน และการสร้างบรรยากาศให้เข้าถึงพิธีกรรมที่มีอยู่จริงได้และเป็นข้อมูลเบื้องต้นในการสร้างผลงาน

ภาพประกอบ 2.1 : พิธีกรรมการฟ้อนผี ในเขตพื้นที่จังหวัดลำปาง

ภาพประกอบ 2.2 : พิธีกรรมการฟ้อนผีเม็ง ในเขตพื้นที่จังหวัดลำปาง

2.2 ข้อมูลทางด้านดนตรีและเพลงที่ใช้ในพิธีกรรมการฟ้อนผีล้านนา

2.2.1 จากหนังสือ “ล้านนาคดีนาฏดุริการล้านนา” โดยสนั่น ธรรมธิ สำนักส่งเสริมศิลปวัฒนธรรมล้านนา มหาวิทยาลัยเชียงใหม่ (2550:58 - 63). มีสาระสำคัญดังนี้

เครื่องดนตรีที่ใช้ในพิธีกรรมฟ้อนผีนั้นชาวล้านนาเรียกว่า วงพาทย์ค้องวงเต่งถึง เป็นต้น เต่งถึง คือวงดนตรีพื้นเมืองของล้านนาประเภทหนึ่งเรียกตามชื่อหรือเสียงของกลองใบใหญ่ที่ถือเป็นเอกลักษณ์ของวงดนตรีประเภทนี้ บางแห่งเรียกว่าวงพาทย์ค้อง (อ่านว่า- ปาดก้อง) เพราะมีระนาดและฆ้องวงผสมอยู่ด้วย วงดนตรีชุดกลองเต่งถึงใช้บรรเลงทั้งในงานมงคลและงานอวมงคล อาทิงานบุญต่างๆ เช่น งานปอยหลวง ทอดกฐิน ทอดผ้าป่า การถวายทานสลากภัตต งานที่เกี่ยวกับประเพณีพื้นบ้านล้านนา เช่น งานฟ้อนผีมด ฟ้อนผีเม็ง งานฟ้อนผีเจ้านาย และงานศพ รวมทั้งใช้ในการบรรเลงประกอบการชกมวย หรือการต่อสู้แบบล้านนา

เครื่องดนตรีในวงพาทย์ค้องที่ใช้ประกอบในพิธีกรรมฟ้อนผี

- 1.) แนนหลวง
- 2.) แนน้อย
- 3.) ระนาดทุ้ม
- 4.) ระนาดเอก หรือพาทย์ไม้ (ระนาด)
- 5.) พาทย์เหล็ก (ระนาดเหล็ก)

- 6.) พาทย์ค้อง (ฆ้องวงใหญ่)
- 7.) กลองเต่งถึง (อ่านแบบเชียงใหม่) กลองติดถึง (อ่านแบบลำปาง)
- 8.) กลองป่องโป่ง (อ่านแบบเชียงใหม่) กลองตัด (อ่านแบบลำปาง)
- 9.) สว่า แส่ แส่ว (ฉาบใหญ่)
- 10.) ชิ่ง
- 11.) ไม้เอิบ

ปี่แน หรือแนสันนิษฐานว่าเป็นเครื่องดนตรีที่ได้รับอิทธิพลมาจากพม่า มีสามชนิด เรียกว่า “แนจื๊” เป็นแนขนาดใหญ่ “แนแวง” เป็นแนขนาดกลางและ “แนแหง” เป็นแนขนาดเล็ก สำหรับแนของล้านนามีเพียงสองชนิด เรียกว่าแนหลวงและแนหน้อย

ภาพประกอบ 2.3 , 2.4 : ปี่แน เครื่องดนตรีเครื่องเป่า ใช้ในวงปี่พาทย์

ระนาดทุ้ม ของวงเต่งถึงมีลักษณะเหมือนระนาดทุ้มของดนตรีไทยทุกประการ ลีลาการเล่นเครื่องดนตรีนี้ก็เล่นตามเพลงธรรมดาไม่มีลูกเล่นมากแต่มีท่วงทำนองและสำเนียงออกทางล้านนา

พาทย์ไม้ (อ่านว่า-ปาดไม้) มีลักษณะเหมือนระนาดเอกของดนตรีไทยทุกประการแต่ลีลาการเล่นมากกว่าระนาดทุ้ม

ระนาดเหล็ก หรือ พาทย์เหล็ก (อ่าน- ปาดเหล็ก) มีลักษณะเหมือนระนาดเหล็กของดนตรีไทย ให้เสียงที่สดใสจึงมักนำมาใช้ตีประกอบ

ภาพประกอบ 2.5 : ระนาดทุ้ม ประเภทเครื่องดีที่ใช้ในวงปี่พาทย์

ฆ้องวงใหญ่ หรือ พาทย์ค้อง (อ่าน- ปาดก้อง) เป็นเครื่องดนตรีที่ประกอบด้วย ฆ้องซึ่งเจาะรูที่ฉัตรจำนวน 4 รู สำหรับร้อยหนังตึงผูกโยงกับวงที่ทำด้วยต้นหวายโป่ง พาทย์ค้องวงหนึ่งมีลูกฆ้อง 16-19 ลูก ทุกลูกเทียบเสียงสูงต่ำเรียงกันไปเป็นลำดับ พาทย์ค้องนี้มีลีลาในการเล่นแบบธรรมดา คือ ไม่โลดโผน ทั้งนี้ พาทย์ค้องมีลักษณะแตกต่างจากฆ้องวงของดนตรีไทย กล่าวคือ ฉัตรลูกฆ้องของดนตรีไทยจะตรง แต่ของล้านนาจะงุ้มเข้า

ภาพประกอบ 2.6 : ฆ้องวง ประเภทเครื่องดีที่ใช้ในวงปี่พาทย์

กลองเต่งถึง มีลักษณะคล้ายตะโพนมอญแต่มีขนาดใหญ่มาก เสียงดังกังวาน ใช้ตีประกอบจังหวะและเป็นเอกลักษณ์ของวง ก่อนจะมีการบรรเลงต้องตี “จี๋จ่ากลอง” ที่หน้ากลองเสียก่อนเพื่อให้เสียงดังไพเราะ จี๋จ่ากลองทำจากการนำเอาข้าวเหนียวสุกมาบดให้ละเอียด คลุกผสมกับขี้เถ้า เกล้ากันดีแล้วก็นำไปตีหน้ากลอง ด้านหนึ่งตีแล้วให้ได้เสียง “เต่ง” และอีกด้านหนึ่งเมื่อตีจ่ากลองแล้วให้ได้เสียง “ถึง”

กลองป๋องโป่ง มีลักษณะคล้ายตะโพนแต่มีขนาดเล็กกว่า ใช้ตีรับกับกลองเต่งถึงและก่อนที่จะบรรเลงมีการตีจ่ากลองเหมือนกัน ด้านหนึ่งตีจ่าให้ได้เสียง “ป๋อง” ซึ่งจะเท่ากับเสียง “เต่ง” ของกลองเต่งถึง อีกด้านหนึ่งให้ได้เสียง “โป่ง” ซึ่งจะต้องเท่ากับเสียง “ถึง” ของกลองเต่งถึง ดังนั้นการบรรเลงจะขาดกลองเต่งถึงหรือกลองป๋องโป่งอย่างใดอย่างหนึ่งไม่ได้

สว่า หรือ ฉาบเป็นเครื่องตีประกอบจังหวะชนิดหนึ่ง ทำด้วยโลหะ รูปร่างเป็นแผ่นกลมคล้ายจาน แต่มีปมูนูนขึ้นตรงกลางเจาะรูตรงกลางปมไว้ร้อยเชือกหรือเส้นหนังสำหรับถือตี ลักษณะของฉาบล้านนาเป็นฉาบขนาดกลาง ใช้ตีประกอบจังหวะคู่กับกลองเต่งถึงและกลองป๋องโป่ง

ซิ้ง เป็นเครื่องประกอบจังหวะ มีลักษณะคล้ายฉาบแต่มีขนาดเล็กมากใช้ตีติดกับจังหวะฉาบ

ไม้เอิบ ทำจากไม้ไผ่ผ่าซีกและทำด้ามจับส่วนล่างของตัวไม้ไผ่ ใช้ตีให้จังหวะเดียวกับจังหวะของฉาบ เชื่อกันว่าไม้เอิบตีเพื่อขับไล่สิ่งชั่วร้าย

ภาพประกอบ 2.7 : กลองถึง ประเภทเครื่องประกอบจังหวะที่มีความสำคัญที่ใช้ในวงปี่พาทย์

เพลงที่ใช้ในการบรรเลงในพิธีกรรมพ่อนผี

เพลงเค้าห้า (เพลงเค้าห้า)

เพลงเค้าห้า เป็นเพลงขนาดสั้น มีสำเนียงออกทางมอญ เป็นเพลงที่มีหน้าทับพิเศษ เฉพาะเพลง ชื่อเพลงนั้นสันนิษฐานว่าคงเรียกชื่อตามต้นไม้ เกล็ดพิธีของการพ่อนผีเมื่องชาวเหนือ เรียกต้นไม้หัวนี้ว่า ต้นห้า บ่าห้า หรือเค้าห้า (Eugenia spp.) อันเป็นต้นไม้ประจำชมพูทวีป โดยสายพันธุ์แล้วไม้ชนิดนี้มีอยู่หลายชนิด เช่น ห้าจีพะยะ ห้านก ห้าควาย ห้าหลวง บ่าห้านี้บางเห็นเรียก หว่า พิษจำพวกหว่าที่รู้จักกันทั่วไปนิยมนำมารับประทาน คือ บ่าเกียง ต้นบ่าห้าหรือเค้าห้าที่การพ่อนผีเมื่อง ถือเป็นต้นไม้ในพิธีกรรมนั้น เนื่องจากมีความเชื่อว่าผีจะต้องมาพักที่ต้นไม้ก่อนที่จะเข้าไปในผาม อันเป็นเสมือนวิญญาณจะลงมาพักอยู่ที่ต้นไม้ประจำชมพูทวีปก่อนที่จะมาสู่สถานที่ประกอบพิธีกรรมดังนั้นจึงมีการนำเอากิ่งของบ่าห้ามาปักหรือปลูกไว้ที่หน้าผาม พิธีเชิญผีเข้าผามก็จะทำที่ใต้ต้นไม้นี้ คนตรีจะประโคมเพลงเค้าห้าและเพลงมอญ ชื่อของเพลงเค้าห้า จึงอาจมีเค้ามาจากต้นไม้ดังกล่าว นอกจากนี้ ณ ลานหน้าผามบริเวณต้นบ่าห้า ยังเป็นสถานที่สำหรับเจ้าหรือผี ใช้เป็นที่พ่อนดาบ โดยใช้เพลงเค้าห้าประกอบการพ่อนดาบอีกด้วย ทั้งนี้แม้ว่าผีผามจะไม่มีต้นไม้เกล็ดพิธีนี้ แต่ก็ยังใช้เพลงนี้บรรเลงประกอบการพ่อนด้วยเช่นกัน เพลงเค้าห้ายังใช้บรรเลงสวดคล้องคู่กันไปกับเพลงมอญพ่อนผีตลอดพิธีการพ่อน และใช้ในโอกาสที่เจ้าหรือผีจะกินเครื่องเซ่นหรืออาหารที่จัดมาเลี้ยงโดย “เค้าผี” ซึ่งเป็นประธานของผีในตระกูลนั้นถือดาบ ซึ่งจุดเทียนปักไว้ตรงปลายดาบชี้ไปยังอาหาร เดินวนรอบสำรับนำผิวนอื่นๆ ซึ่งเป็นเจ้าระดับเค้าผีถือดาบที่จุดเทียนเดินตามประธานการพ่อน ส่วนผีระดับธรรมดา ก็จะเดินตามมาเป็นขบวน คนตรีจะบรรเลงเพลงเค้าห้าประกอบตลอด หรืออาจใช้เพลงมอญพ่อนผีสลับบ้างก็ได้ เค้าผีจะเดินวนรอบขันโตกหรือโต๊ะที่วางอาหารสามรอบ ก็เป็นอันเสร็จพิธีการ

ภาพประกอบ 2.8 : ต้นไม้หัวห้า หรือต้นบ่าห้า ใช้ในพิธีกรรมพ่อนผีเมื่อง

เพลงมอญ

เพลงมอญเป็นเพลงหลักสำคัญเพลงหนึ่งในจำนวน 4 เพลงที่ใช้บรรเลงประกอบการฟ้อนผีปู่ย่าของชาวเมืองลำปาง เพลงนี้มักจะใช้เป็นเพลงอันดับแรกของพิธีกรรมการฟ้อน ท่วงทำนองของเพลงมอญนอกจากจะมีความไพเราะเป็นที่คุ้นหูชาวบ้านกันดีแล้ว หน้าทับหรือลีลาจังหวะตลอดจนสำเนียงของกลองนั้นชวนให้เกิดความคึกคักกระตุ้นให้ฟ้อนเต้นเป็นอย่างยิ่ง ข้อที่น่าพิจารณาถือเป็นเพลงที่มีหน้าทับเฉพาะหรือหน้าทับพิเศษ กล่าวคือลีลาจังหวะของกลองได้ถูกออกแบบมาให้เล่นเฉพาะเพลงนี้เท่านั้น ไม่สามารถนำเอาหน้าทับทั่วไปมาใช้กับเพลงนี้ได้

ความเร็วของจังหวะ (Tempo) สำหรับการบรรเลงเพลงมอญนั้นสามารถบรรเลงได้ทั้งแบบช้าหรือเร็วแล้วแต่สถานการณ์หรือบรรยากาศในการฟ้อนเช่นบรรเลงประกอบเริ่มพิธีกรรมคล้ายกับการเปิดผ้าม(ปะรำ) หรือเชิญผีเข้าผ้าม ปกติมักจะบรรเลงไม่เร็วนักหากบรรยากาศของการฟ้อนเริ่มเข้าสู่ความสนุกก็จะบรรเลงให้เร็วขึ้นเพื่อสร้างความเร้าใจและทำให้จังหวะกระชับแน่นยิ่งขึ้น

จากการที่เพลงมอญสามารถบรรเลงได้ทั้งแบบช้าและเร็วอารมณ์และรสของดนตรีจึงมีความแตกต่างกัน เมื่อบรรเลงช้านักดนตรีก็จะมีโอกาสได้ “ผัน”(ปั่น) หรือ “เหม”หรือขยายออก อันเป็นเทคนิคการเล่นแบบเก็บหรือใส่ลูกเล่นกันอย่างเต็มที่ หากบรรเลงแบบเร็ว โอกาสที่จะได้ใส่ลูกเล่นก็มีน้อยผู้บรรเลงก็จะเล่นออกไปทางให้กระชับ แน่นแน่น

เพลงมวย (เพลงลูกกุยเวีย)

เพลงมวยมีทำนอง ลีลา และจังหวะที่ให้ความคึกคัก เร้าใจ สามารถจะกระตุ้นให้เกิดความคึกคักอีกheim ได้อย่างดี และประกอบอยู่ในส่วนหนึ่งของพิธีกรรมฟ้อนผีเม็ง ในช่วงของการ “จ่องผ้า” หรือโหนดผ้า ซึ่งจัดว่าเป็นช่วงที่บรรยากาศการฟ้อนได้พลิกผันจากการฟ้อนแบบธรรมดากลายเป็นบรรยากาศที่คึกคัก กล่าวคือขณะฟ้อนกันอยู่นั้นหากเกิดมีร่างทรง “ม้ายี่” ถูกเจ้าเข้าหรือออกจากร่าง สังเกตได้จากร่างทรงจะจับผ้าจ่องเดินไปมา หรือกำลังทำท่าจะโหนด นักดนตรีก็จะเปลี่ยนเพลงเป็นเพลงมวย ความเร็วของจังหวะ ความคึกคัก และความดุเดือดทั้งวงดนตรีแสดงออกจะมีมากขึ้นเพียงใด ย่อมขึ้นอยู่กับปัจจัยหลายอย่าง เช่น การมีอารมณ์ร่วมของม้ายี่ นักดนตรีตลอดจนผู้ร่วมในพิธีทั้งหลาย

เพลงลูกกุยช้า

เพลงลูกกุยช้าเป็นเพลงที่มีท่วงทำนองออกไปทางหวานเศร้า บรรเลงอย่างเรียบๆ ไม่ผาดโผน ไม่กระตุ้นให้เกิดความคึกคะนอง ใช้เป็นเพลงสำหรับปิดงานฟ้อนผีหรือการเลี้ยงผี ทั้งนี้เพื่อให้อจบหรือสิ้นสุดของพิธีกรรมเป็นไปด้วยบรรยากาศที่เรียบง่าย อ่อนหวานและอาลัย

อวรณ์ ที่เจ้าปู่เจ้าย่าจะอำลาลูกหลานเพื่อกลับ “เมืองบน” เพลงนี้จึงเรียกอีกอย่างหนึ่งว่าเพลงส่งเจ้าหรือส่งผี

ผลงานของข้าพเจ้าจะนำเสนอแนวคิดที่ใช้ในพิธีกรรมการพ่อนผีมาผสมกับงานศิลปะจัดวาง แต่มีการสร้างดนตรีขึ้นใหม่โดยใช้แนวดนตรีเดิมเป็นฐานเพื่อให้สอดคล้องกับองค์รวมของงานทั้งหมด

2.3 ข้อมูลทางแนวนงานศิลปะที่มีรูปแบบสอดคล้องกับผลงาน

2.3.1 จากหนังสือ “พระบฏและสมุดภาพไทย” โดยกองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (2527 : 15 – 16) และหนังสือเรื่อง พระบฏ โดย จารุณี อินเจดฉายและ ขวัญจิต เลิศศิริ (2545 : 11) ได้กล่าวถึงความหมายของพระบฏว่า

คำว่า พระบฏ ตามความหมายในพจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน คือ ผืนผ้าที่มีรูปพระพุทธเจ้าเป็นต้น และแขวนไว้เพื่อบูชา คำว่า บฏ มาจากคำในภาษาบาลีว่า ปฏ (อ่านว่า ปะ-ตะ) แปลว่า ผ้าทอ หรือผืนผ้า ส่วนมากเป็นผ้าแถบยาว มีวาดภาพพระพุทธเจ้านิยมแขวนไว้ในสถานที่จัดพิธีกรรมในพุทธศาสนาใช้แทนที่พระพุทธรูป เพื่อเป็นที่เคารพบูชา

พระบฏ คือ รูปของพระพุทธเจ้า หรือภาพชุดเรื่องราวของพระพุทธเจ้า เขียนภาพลงบนผืนผ้าหรือแผ่นผ้า เป็นจิตรกรรม หรือภาพจิตรกรรมของภาคเหนือหรือภาคอีสาน จะนิยมเขียนภาพบนผืนผ้าหรือทำเป็นธงผ้าแขวนไว้ในวิหาร หรือตามวัด ใครสร้างธงอุทิศถวายวัดถือว่าได้บุญมาก ภาพชุดพระบฏในหนังสือสมุดไทยก็ถือว่าเป็นภาพชุดพระบฏด้วยเช่นกัน พระบฏ เป็นผืนผ้าขนาดยาวที่ช่างเขียนโบราณบรรจงฝีมือวาดรูปพระพุทธเจ้าเรื่องราวพุทธประวัติศาสดา , พระมาลัยถวายเป็นพุทธบูชาหรืออุทิศส่วนบุญส่วนกุศลแก่ผู้ล่วงลับ ตลอดจนเป็นอนิสงส์ต่อตนเองและครอบครัวที่ชาวพุทธปฏิบัติสืบต่อกันมา ผืนผ้าเก่าแก่เหล่านี้ที่เรียกกันว่า “พระบฏ”

การนำพระบฏประดับอาคารทางศาสนสถานที่ยื่นภาพต่าง ๆ นั้น เป็นคตินิยมเนื่องในพุทธศาสนาเถรวาทจากประเทศอินเดีย และได้ส่งผลไปยังดินแดนต่างๆ เช่น จีน และญี่ปุ่น ดังพบหลักฐานการเขียนภาพบนผืนผ้าและนำไปประดับตามศาสนสถานตั้งแต่พุทธศตวรรษที่ 12 (สมัยราชวงศ์สุยและราชวงศ์ถัง) ส่วนใหญ่เป็นภาพพระพุทธเจ้าศรีศากยมุนี หรือพระโพธิสัตว์ที่แวดล้อมด้วยสาวก ในขณะที่ประเทศที่นับถือลัทธิวัชรยาน เช่น ภูฏาน ปากฏภาพทั้งคา (Thangka) ซึ่งมีลักษณะเป็นผ้าสีเหลืองแขวนไว้ที่ฝาผนังตามวัดหรือแท่นบูชา มีขนาดที่ต่างกันไป ส่วนใหญ่เป็นผ้าไหมยกดอกจากประเทศจีนเย็บต่อกันเป็นกรอบสี่เหลี่ยมซ้อนกันเป็นขอบตรงกลางเป็นรูปพระพุทธรูป พระอริยสงฆ์ พระโพธิสัตว์ทั้งปางเมตตา และทรคาหรือภาพพุทธประวัติ

ร่างเป็นแบบคร่าวๆ ลงบนผ้า หรือใช้แม่พิมพ์ไม้กดแบบลงแล้วระบายสีหรือใช้เส้นไหมสีต่างๆปักเป็นภาพ ด้านบนและด้านล่างเย็บตะเข็บใหญ่เพื่อสอดแท่งไม้สนเกลากลมใช้สำหรับแขวนทั้งคา ส่วนปลายของไม้ทั้งสองมีการใช้ลูกที่ทำจากโลหะประดับหัวและท้าย นอกจากนี้มีผ้าไหมบางๆสีเหลืองลายดอกเขียว-แดง สองชิ้นคลุมด้านหน้าเพื่อป้องกันภาพเวลาม้วนเก็บหรือนำติดตัวไประหว่างเดินทาง ลักษณะต่างๆเหล่านี้มีความคล้ายคลึงกับการเขียนพระพุทธรูปของไทยมาก จึงกล่าวได้ว่าการเขียนพระพุทธรูปได้รับอิทธิพลมาจากนิคายมหายาน ซึ่งเข้ามาในไทยในตอนที่มีการค้าขายกับจีน เช่นเดียวกับคติการสร้างตุ๊กหรือธงเพื่อถวายเป็นพุทธบูชาในล้านนา

ตุ๊กพระพุทธรูปของล้านนา

ตุ๊กพระพุทธรูป ชาวล้านนานิยมประดับตุ๊กพระพุทธรูปไว้ด้านหลังทั้งสองด้านของพระประธานในวิหาร นอกจากนี้ยังมีการใช้ตุ๊กพระพุทธรูปแทนพระพุทธรูปเมื่อประกอบพิธีกรรมนอกสถานที่ เช่น พิธีการเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะ ตุ๊กพระพุทธรูปที่ใช้ในการเลี้ยงผีปู่แสะย่าแสะนั้นมีข้อความที่ชายตุ๊กว่า “พุทธพิมพ์า” แปลว่า พระพุทธรูป

ซึ่งตามตำนานกล่าวว่า ปู่แสะย่าแสะเป็นยักษ์กินคนมีลูกสามสิบสองคนแต่ละคนก็เป็นอารักษ์คุ้มครองเมืองต่างๆในล้านนา เมื่อปู่แสะย่าแสะรับเอาคำสอนของพระพุทธเจ้าจากที่กินคนเปลี่ยนเป็นกินควายแทนที่นำมาเช่นสังเวฬุ และทำหน้าที่ดูแลความเป็นอยู่ของประชาชน ดังนั้นในระหว่างพิธีเลี้ยงผีจึงมีการเชิญตุ๊กพระพุทธรูปขึ้นแขวนบนต้นไม้ เมื่อมีลมมากระทบตุ๊กก็จะแกว่งไปมา เป็นการทำให้ผีเห็นว่าพระพุทธองค์ยังทรงมีพระชนชีพอยู่เพื่อที่ปู่แสะย่าแสะจะได้ไม่กล้ำกินคน ในระหว่างพิธีมีการนิมนต์พระสวดประกอบไปด้วย

พระพุทธรูปอีกกลุ่มหนึ่งคือ ใช้ในงานเทศน์มหาชาติตามปกติก็จะม้วนเก็บเอาไว้ และเมื่อถึงเวลาที่จะนำออกมาแขวน ซึ่งจะนิยมเขียนเรื่องพระเวสสันดรชาดกเป็นตอนๆใช้ประกอบการเทศน์

ผลงานของข้าพเจ้ามีความสอดคล้องกับรูปแบบของภาพพระพุทธรูป ในการใช้ลักษณะเป็นผืนผ้าที่ใช้เขียนเรื่องราวต่างๆ เพื่อเป็นการสื่อความหมายหรืออธิบายเรื่องราวต่างๆ ในอดีตมักจะเขียนเรื่องราวที่เกี่ยวข้องกับศาสนา เขียนรูปพระพุทธเจ้า และภาพเล่าเรื่องชาดกต่างๆ อันมีผลต่อผลงานสร้างสรรค์ของข้าพเจ้าทางด้านการใช้รูปแบบต่างๆที่กล่าวมาข้างต้นนี้ แต่นำมาเขียนในเรื่องใหม่ที่มีความหมายในเชิงการถ่ายทอดเรื่องราวที่เหมือนกัน การนำเสนอโดยการติดตั้งลักษณะแขวนลอยตัวซึ่งมีความเหมาะสมกับผลงานสร้างสรรค์ของข้าพเจ้า

ภาพประกอบ 2.9 : ภาพพระบฏเรื่องมหาเวสสันดรชาดก, พิพิธภัณฑ์หอโสภณศิลป์.

2.4 ข้อมูลทางศิลปะจัดวาง

2.4.1 จากบทความทางวิชาการโดย ผู้ช่วยศาสตราจารย์ สมพร รอดบุญ (2551: 145) โดยมีสาระสำคัญดังนี้

ศิลปะรูปแบบอินสตอลเลชันเป็นงานศิลปะการติดตั้งการจัดวาง แต่คำว่า “Installation art” หรือศิลปะในรูปแบบ อินสตอลเลชันมีความหมายที่แตกต่างจากความหมายทั่วไปโดยสิ้นเชิง การแปลในภาษาไทยแปลว่า ศิลปะติดตั้งหรือศิลปะจัดวาง

ศิลปะในรูปแบบอินสตอลเลชันคืองานศิลปะที่ สามารถสร้างในพื้นที่เฉพาะเจาะจง หรือพื้นที่แห่งไหนก็ได้แต่ต้องถูกแปรสภาพให้เป็นส่วนหนึ่งของงานซึ่งจะมีความหมายแตกต่างไปจากเดิม ศิลปินที่สร้างงานแนวนี้จะไม่นำสิ่งต่างๆมาจัดวางในพื้นที่เพียงเพื่อ

ความสวยงามหรือความเหมาะสม แต่เป็นการสร้างพื้นที่ใหม่ตามกรรมวิธีเทคนิคหรือการใช้สื่อต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นวัสดุเหลือใช้ วัสดุสำเร็จรูป งานจิตรกรรม ภาพถ่าย ภาพพิมพ์ งานประติมากรรม หรืองานวาดเส้นนำมาสร้างสรรค์ให้เป็นงานศิลปะตามความคิด อารมณ์ ความรู้สึกและจินตนาการของศิลปิน ศิลปะในรูปแบบนี้สามารถสร้างในพื้นที่หลากหลายชนิด อาทิเช่น บนผนัง เพดาน พื้น หรืออาจจะเป็นพื้นที่ที่เป็นห้อง มุมหนึ่งมุมใดของตัวอาคาร ผู้ดูสามารถเดินเข้าไปในงานเพื่อสัมผัสกับความคิดของศิลปินหรืออาจเป็นส่วนหนึ่งภายในงานได้ด้วยเช่นกัน

ภาพประกอบ 2.10 : นิทรรศการผลงานของ คามิน เลิศชัยประเสริฐ, 2551. ณ 100 ดันสน แกลเลอรี.

ผลงานของข้าพเจ้าเป็นแบบลักษณะศิลปะจัดวาง โดยเกี่ยวข้องกับการใช้พื้นที่โดยตรง เพื่อเป็นการสร้างให้ผลงานของข้าพเจ้ากับพื้นที่มีความสัมพันธ์กัน เป็นการสร้างความหมายใหม่ในพื้นที่นั้นให้มีความหมายเดียวกันกับผลงานและสอดคล้องกันอย่างเหมาะสม ผลงานสร้างสรรค์ของข้าพเจ้ายังเป็นการเปลี่ยนสถานที่จากพื้นที่ของพิธีกรรมจริง มาเป็นพื้นที่ภายในห้องแสดงงาน เพื่อให้ผู้ชมทั่วไปได้สัมผัสบรรยากาศของงานเพื่อนำ